

ARATÓ ILDIKÓ

Függés és függetlenség Latin-Amerikában a 20. században

Az amerikai államok együttműködése

Az Amerikai Államok Szervezete (angolul: Organization of American States; spanyolul: Organización de los Estados Americanos) az amerikai államok regionális nemzetközi szervezete. Hivatalos rövidítése: OAS vagy OEA (magyarul néha AÁSZ). Az amerikai államok együttműködése az 1820-as évekig nyúlik vissza. Simón Bolívar kezdeményezésére elsőként a gyarmati sorból éppen felszabaduló, közép- és dél-amerikai államok szövetkeztek (La Plata-menti Egyesült Tartományok). 1826-ban hívták össze az első összamerikai kongresszust Panamában (Nagy-Kolumbia, Mexikó, Peru és az akkor még egy államnak számító Közép-Amerika részvételével). Az országok kötelekei hamar lazulni kezdtek, földrész-dimenzióban csak Bolívar gondolkodott.

1890-ben Washingtonban tizennyolc állam részvételével megalapították az Amerikai Köztársaságok Kereskedelmi Irodáját és az Amerikai Köztársaságok Unióját. A két szervezet elsődleges célja a tagok kereskedelmi kapcsolatainak bővítése és a viták békés rendezése. A kezdeti főként gazdasági-kereskedelmi tevékenységre építő szervezetek az 1933-as montevidéoi konferencia után a jószomszédi politikai elvét is felvették céljaik közé. A II. világháború után, 1947-ben Rio de Janeiróban elfogadták az amerikai államok kollektív biztonsági rendszerének tervezetét. 1948 áprilisában pedig Bogotában elfogadták az Amerikai Államok Szervezetének alapokmányát.

Fontos megjegyezni, hogy az Egyesült Államok a második világháború után az európai újjáépítést, illetve az európai integráció előmozdítását sokkal fontosabbnak tartotta, mint az amerikai államok együttműködését. Így az Európai Közösségekhez képest meglehetősen lassan halad az amerikai államok együttműködésének elmélyítése.

Az Alapokmány első fejezete sorolja fel a szervezet legfontosabb céljait:

- az amerikai kontinens békéjének és biztonságának megerősítése
- a képviseleti demokrácia erősítése, egymás belügyeibe való beavatkozás nélkül
- megoldások keresése a felmerülő közös politikai, gazdasági kihívásokra
- viták békés rendezése
- gazdasági, szociális és kulturális fejlődés elősegítése
- a demokratikus fejlődést gátló szegénység felszámolása
- a hagyományos fegyverek hatékony korlátozása

Ezekon felül az 1994-ben, Miamiban tartott csúcstalálkozó célul tűzte ki egy egész kontinensre kiterjedő szabadkereskedelmi-övezet létrehozását, illetve a korrupció és a kábítószer-kereskedelem elleni harcot.

A világgazdasági válság Latin-Amerikában

A válság idején nemcsak a kommunisták, hanem a szubkontinens oligarchái is úgy gondolták, hogy „itt a vég”. Latin-Amerika ugyanis a világgazdaság legviharosabb zónájává vált. A gazdasági válság minden társadalmi réteget sújtott és politikai anarchiához vezetett. Tömegmozgalmak, küzdelmek színterévé változott egész Latin-Amerika. Társadalmi bázisát tekintve a városok, bányák és az ültetvények munkássága mellett a városi kispolgárság, a diákság és az értelmiség is jelen volt. Programjukban demokratikus, nemzeti, imperializmusellenes eszmék formálódtak. Megbontották a hadsereg sorait, de kiélezték az ellentéteket az uralkodó osztályon belül is. Erősödtek azok a gondolatok, melyekben a „liberális” kapitalizmussal szemben a fasiszmusban látták a megoldást.

A világválság éveiben három erőközpont alakult ki Latin-Amerikában. A kommunista pártok közvetlen célként tűzték ki a proletárdiktatúra megteremtését, mely „Latin-Amerika munkás-paraszt köztársaságainak” szövetségét hozná létre. A demokratikus, nemzeti, imperialistaellenes irányzatok a nemzeti burzsoáziára és a középrétegekre támaszkodtak, s Chilétől Argentínán át Costa Ricáig „apristának” nevezték magukat a perui APRA kontinentális befolyását jelezve. A Peruban párttá szerveződő APRA (1930) a populista pártok előképévé vált. A kispolgári-polgári mozgalmak radikális vonulatát a fegyveres küzdelmek jelentették. Legismertebb példái Nicaraguában Sandino gerillaháborúja, Kubában Antonio Guiteras TNT-akciócsoportjai. Az uralkodó oligarchiák preventív módszert alkalmaztak, s a durva terror eszközét vetették be a tömegmozgalmak leverésére. Azonban a válság éveiben hamar világossá vált számukra, hogy a hatalmat nem lehet az eddig szűk és sötét, oligarchikus klikkharcok formájában tovább gyakorolni. A tömegek és szervezeteik betörték a politika színpadára és azonnal főszereplőként viselkedtek. E viharos évek a politikai szerveződés éve is voltak; a világválság után új szervezetek, modern politikai pártok jelentek meg a latin-amerikai politikai életben.

Jószomszédság a harmincas években

A válságból való kilábalás fontos következményekkel járt: egyrészt felerősítette a nagyhatalmak rivalizálását a térségben, növekedett Európa szerepe (különösen a fasiszta Németországé, Olaszországé és Japáné). A politikai válság feloldása a katonai diktatúrák megjelenésével járt. Az oligarchiákban nőtt a vonzódás az olasz és portugál fasiszmus modellje iránt. Argentínában Uriburu és Justo tábornokok, Peruban Benavides tábornok, Nicaraguában Somoza tábornok, Uruguayban Gabriel Terra, Brazíliában Vargas, Kubában Batista őrmester, Guatemalában Ubico, Hondurasban Hernandez Martinez diktatúrája próbált nyugalmat teremteni. Sajátos változatot jelentettek az országok közötti határkonfliktusok és háborúk a belső konszolidáció repertoárjában. A politikai válság megoldása a hazai oligarchiák hatalmának visszaállítása révén következett be: a kommunista mozgalom és a populista pártok mozgalmak egymás elleni küzdelmeiből. Peruban a kommunisták és az APRA küzdött egymás ellen, Kolumbiában a populista jellegű Liberális Párt, Kubában a Grau San Martin vezette PRC-Auténtico és Guiteras Joven Cuba-pártja, Mexikóban a Forradalmi Nemzeti Párt került szembe a kommunistákkal. Argentínában és Uruguayban a populista mozgalom Perónnal jelenik majd meg 1943-tól.

Chile és Brazília sorsa másként alakult. Chilében 1936-ban balközép koalíció született a kommunisták, a szocialisták, a radikális szocialisták, a radikális és demokrata párt, valamint a szakszervezeti központ együttműködéséből. 1938-ban e népfront-koalíció elnökjelöltje győzött, Pedro Aguirre Cerda, s demokratikus kormány alakult.

Brazíliában Luis Carlos Prestes vezetésével a kommunista népfrontpolitika többmilliós mozgalommá vált 1935-re (Nemzeti Felszabadító Szövetség, ANL). A Szövetség katonai felkeléssel próbálta megszerezni a hatalmat, de ez nem járt sikerrel, mert Vargas leverte a felkelést és portugál mintára kemény diktatúrát vezetett be. Új Államot (Estado Novo-t, 1937), mely törvényen kívül helyezte a politikai pártokat. Brazília és Chile a fasiszmus térhódításának példáit mutatta. Mexikóban hasonlóképpen fasiszta tömegmozgalom jött létre a Sinarquista Nemzeti Unióval. Peruban Forradalmi Unió született Cerro vezetésével, Bolíviában a Szocialista Falanx lett erős fasiszta párt. Másutt fasiszta szerveződések aktivizálódtak: Uruguayban a Haza Élgárdája, Kubában az ABC-mozgalom, Argetínában a Polgárfront, Kolumbiában a feketeingesek. Az egyre erősödő fasiszta fenyegetés az Egyesült Államokat kontinentális politikájának átgondolására készítette. A Közép-Amerikában és a Karib-térségben gyakorolt „furkósbot-politika” és az 1920-as években Dél-Amerikában kipróbált „dollárdiplomácia” alkalmatlannak bizonyult az észak-amerikai pozíciók megőrzésére. Rooseveltnél stílust váltott, s nevéhez fűződik a „jósomszedság” politikája. Az Egyesült Államok a Pánamerikai Unió 1933. évi konferenciáján Montevideóban kölcsönös kedvezményeken alapuló szerződéseket, vámcsökkentést, hiteleket, kulturális, szociális és műszaki támogatást ígért Latin-Amerikának. A stílus ugyan változott, de az alapmagatartás nem. Az Államok továbbra is támogatta Közép-Amerikai diktátorait, s nem ismerte el Kuba demokratikus kormányát sem.

A harmincas évek második felében a „közös védelem” jelszava került előtérbe, s felerősödött a pánamerikai eszme. Latin-Amerika számára ez egyszerre ígért védelmet és modernizációt, s korábbi kontinentális eszméik hordozója az Egyesült Államok lett.

A második világháború éveiben kezdett formálódni a kétoldalú katonai szerződések rendszere, s megkezdődött az Egyesült Államok latin-amerikai támaszpontrendszerének kiépítése is. Latin-Amerikai jelentősége megnőtt az Államok számára, a latin-amerikai export fő iránya az Egyesült Államok lett. Mindez azonban nem változtatta meg Latin-Amerika korábbi torz gazdasági struktúráját. A világháború évei a demokratizálódás korszakát is jelentették. 1938-ban létrejött a Latin-Amerikai Munkásszövetség, mely 18 ország szervezeteit tömörítette. Néhány országban megszülettek a „nemzeti egység” kormányai; Mexikóban, Peruban, Chilében, Kolumbiában. Kubában. Ám Brazíliában, Ecuadorban, Hondurasban, El Salvadorban, Paraguayban, Nicaraguában, Guatemalában, Venezuelában fennmaradtak a diktatúrák.

A hidegháború évei

A világháború után Latin-Amerika helyzetét a két szuperhatalom, a Szovjetunió és az Egyesült Államok rivalizálása határozta meg. Mindkettő igyekezett a saját érdekeit szolgáló kormányokat hatalomra juttatni. Az Egyesült Államok számolt azzal is, hogy a Szovjetunió a Komintern megszűnése után (1943) is csatlós erőként használja a latin-amerikai kommunista mozgalmat. E harc nagy vesztesei a populista pártok lettek, mint bizonytalansági tényezők.

Az Egyesült Államok Latin-Amerikával, mint engedelmes szavazógéppel, katonai ségederővel, nyersanyagbázissal és iparcikk-felnevőpiaccal számolt. Azonban ezt nem volt olyan könnyű megvalósítani. A Szovjetunió a kommunista pártok befolyását növelte, melyek így a populista pártok legfőbb riválisaként jelentek meg. Peruban az APRA a legfőbb ellenségnek tekintette őket, hiszen utóbbi hegemoniára tört. Az 1948-as felkelésük bizonyította megbízhatatlanságukat, ezért a hadseregnek kellett beavatkoznia, melynek végeredménye volt az Odría tábornok által 1948-ban bevezetett diktatúra. Kubában a PRC-Auténtico hasonlóképpen elveszítette szavazóinak bizalmát, s a kezelhető kormányt az Államok számára az 1952-es Batista puccsa ígérte. Kolumbiában radikális demokrata irányzat erősödött meg Gaitán vezetésével, akit azonban 1948-ban meggyilkoltak. Rendkívüli állapotot vezettek be, 1953 után pedig Rojas Pinilla diktatúrája következett.

Venezuela esete ezeken túlmutat. A Demokratikus Akció (AD) nevű párt 1948-ig alkotmányos intézkedésekkel kormányzott, s demokratikus politikai reformot hajtott végre. Az AD az USA közbelépését váltotta ki, melynek eredménye lett Pérez Jiménez diktatúrája.

Sajátos képet mutat Argentína és Brazília valamit Guatemala és Bolívia története. 1943–45 között az argentin katonai diktatúra négy vezetőt is váltott. Juan Domingo Perón ezredes felismerte, hogy a városokba beözönlő munkásság hatalmas potenciális erőt jelent. A személyi függés volt az egyetlen minta, melyet ők ismertek. Perón ezt a mentalitást mozgósította, s számos rendeletet hozott, melyek a munkások számára kedvezőek voltak. Perónt 1945 végén leváltották, de a tömegek spontán tiltakozása miatt szabadon kellett engedjék. Az 1946-os választásokon győzelmet aratott, ezután gyakorlatilag minden szakszervezeti tag a peronista szakszervezet tagja lett. Jelentős szociális juttatások léptek életbe: a társadalombiztosítás, a 48 órás munkahét, az évi szabadság intézménye, a munkanélküliség csökkentése. 1951-től azonban a diktatórikus vonások erősödni kezdtek, s ettől kezdve inkább a hadsereg és a bürokráciára támaszkodott. Második elnöksége idején (1952–55) nemzetellenesség vádjával illették, mivel külföldieknek adott koncessziókkal igyekezett csökkenteni az importhelyettesítő politika csődjét. Perón erre rendkívüli állapotot vezetett be, és az ellene 1955-ben kirobbant puccs miatt lemondott és Paraguayba menekült. Peronista mozgalma azonban nem szűnt meg, máig meghatározó tényező maradt Argentínában.

Brazília esetében Getulio Vargas 15 éves „államférfisága” idején a nemzeti gazdaságfejlődés protekcionista ösztönzése valósult meg. Az iparfejlesztés motorja az állam lett, középpontjában az importhelyettesítéssel. Vargas az ellene felerősödött politikai nyomásra önpuccsal válaszolt. Feloszlatta a politikai pártokat és a parlamentet, meghirdette az Új Államot, az Estado Nővő-t. Az állam fő jelszava a „munka és a rend” lett. Vargas sikere abban állt, hogy alkotmányos formákat, új választásokat ígért, s kihasználta a tömegek közti népszerűségét. Politikai párt szervezéséhez látott; a Brazil Munkáspárt Vargas szoros ellenőrzése alatt állt. A Szociáldemokrata Párt a városi középérteget célozta meg. Az ültetvényes oligarchia, a nagytőkések és a hadsereg vezetői a Nemzeti Demokratikus Uniót (UDN) szervezték meg. Antikommunista álláspontot fogalmaztak meg. Vargas pártjai az elnökválasztáson Dutra tábornokot támogatták, az UDN Gomes tábornokot, a volt tenentista katonát. Dutra győzött a választásokon, azonban a Prestes vezette Kommunista Párt is bekerült a parlamentbe. Vargas második elnöksége idején (1951–54) folytatni kívánta nemzeti iparosítási tervét, de államcsíny buktatta meg. Vargas öngyilkos lett.

Guatemala közép-amerikai kávéköztársaság. Indián többségű ország, akik „minifundisták” vagy földnélküliek. Az Egyesült Államok által támogatott diktátorok vannak hatalmon, a

valódi hatalmat a United Fruit Company (UFCO) gyakorolja. 1944-45-ben két nagy párt alakult; a Felszabadító Népi Front és a Nemzeti Helyreállítás Pártja. 1945 végén e két párt egyesült, s létrejött a Forradalmi Akciópárt (Partido de Acción Revolucionaria-PAR). A PAR-ból 1949-ben kiváló kommunisták létrehozták a Guatemalai Kommunista Pártot. A köztársaság elnökjelöltje Arbenz lett, aki meghirdette a „földet az indiánnak” jelszót, ami elegendő is volt a győzelméhez. Ezután a központi kérdés az agrárreform lett, mely megvalósítása az USA-monopóliumokat is érintette. A kormányt csak erőszakkal lehetett megdönteni. Az Egyesült Államok terve az volt, hogy „Latin-Amerika-közi” haderőt indít az ország ellen. Arbenz elnököt a hadsereg kényszerítette lemondásra, s a hatalmat Díaz tábornok vette át, majd átadta a Castillo Armas vezette juntának. A demokratikus forradalom vereséget szenvedett.

Bolívia a 20. század közepén Latin-Amerika egyik legszegényebb állama volt; „aranytrónon ülő koldus”. 1941-ben jött létre a populista jellegű Forradalmi Nemzeti Mozgalom (MNR), mely megfogalmazta az „indomesztic faj” védelmét, a „bolíviaiak szolidaritását”, a „valódi társadalmi igazságosságot”. Az MNR sürgette a gazdaság felszabadulását, és szó volt az indiánok bevonásáról a nemzet életébe. A párt a „nemzeti forradalom” szükségességéről beszélt. 1946 után a politikai küzdelmek felerősödtek Bolíviában, s ebben a helyzetben született meg a Bolíviai Kommunista Párt (BKP), mely együttműködött az MNR-rel. Úgy tűnt, hogy 1951-ben a baloldal választások útján megszerezheti a hatalmat -katonai megoldással. Az államcsíny széles népi felkeléssé változott, s április 11-én győzött a forradalom, az MNR kormányt alakíthatott.

Latin-Amerika 1956 és 1964 között új fejlődési alternatívákat keresett. A széles körű politikai elégedetlenségnek látható jele a diktatúrák bukása. 1956-ban megdöntik Odría tábornok (Peru) kormányát, Somoza (Nicaragua) és Ramón (Panama) merénylet áldozata lett. Velasco Ibarra (Ecuador) is távozni kényszerült. 1957-ben eltávolítják Armast (Guatemala), Jiménezt (Venezuela), Pinillát (Kolumbia), Gálvezet (Honduras). Trujillót (Dominika) 1961-ben ölték meg.

A válság nemcsak az „importhelyettesítő iparosítás” politikájának kifulladását jelentette, hanem az ezt megvalósító populista nemzeti alternatívák és kísérletek válsága is volt.

AJÁNLOTT IRODALOM

ANDERLE ÁDÁM: *Latin-Amerika története*. Budapest, 1998, Pannonica.

ANDERLE ÁDÁM: *Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században*. Budapest, 1989, Kossuth.

LUCENA MANUEL, SALMORAL (szerk.): *Historia de Iberoamérica*. T. III. Madrid, 1989.

NÉMETH ISTVÁN (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. 2. kötet: Európán kívüli országok. Budapest, 2005, Osiris.

WITTMANN TIBOR: *Latin-Amerika története*. Budapest, 1971, Gondolat.